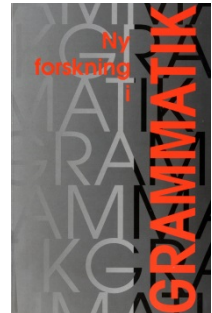

Ny Forskning i Grammatik

Titel: Generisk *du* - en igangværende sprog(brugs)forandring
Forfatter: Torben Juel Jensen
Kilde: Ny Forskning i Grammatik 14, 2007, s. 163-184
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2007

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Generisk *du* – en igangværende sprog(brugs)forandring

Torben Juel Jensen

1. Indledning

I nyere dansk talesprog kan flere pronominer anvendes med reference til en **generisk** referent, til en ikke nærmere defineret gruppe af mennesker – i visse tilfælde alle mennesker. Referencen kan på det deskriptive plan, dvs. i forhold til de begivenheder eller situationer i den “virkelige verden”¹ sætningen henviser til, inkludere taler, tilhører og/eller en specifik tredjepart (1.- 2.- og 3.-person), men rækker på en uspecificeret måde også ud over denne referent. Pronominet refererer således til en **generaliseret person**, og det der prædikeres om denne referent, hævdes således at gælde for alle instantieringer af den pågældende type. Altså for alle personer tilhørende en gruppe af mennesker som kan være mere eller mindre inklusiv og kun er vagt afgrænset ud fra konteksten (dvs. pragmatisk). De begivenheder eller situationer som den generiske referent prædikeres at indgå i, er således hvad Ronald Langacker kalder **non-aktuelle**:

“Knowledge of the world’s structure, and of the actual events to which it gives rise, are represented on separate planes. The event instances that occur on the *structural plane* are *arbitrary* instances (as opposed to *actual* ones). That is, the notion of multiple instances figures in the conception of the world’s structure that the speaker is entertaining – the occurrence of such instances (in accordance with enabling conditions) constitutes one fragment of the speaker’s ‘blueprint’ for how the world is supposed to work in the normal course of events. The instances contained in the blueprint are non-actual and thus have no

1. Hermed menes den virkelighed som konstrueres som liggende uden for sproget og tanken; hertil hører i denne sammenhæng også fremtidige, hypotetiske og kontrafaktiske situationer.

particular location in time or reality. As arbitrary instances ‘conjured up’ for purposes of conceiving how the world is supposed to work in general, they have no status in actuality.” (Langacker 1997: 208)

Blandt pronominerne er det i nyere standard- og standardnært dansk først og fremmest *man* der anvendes med reference til en generisk referent:

- (1) **man** behøver bare at tage med bussen for at høre at de unge taler utrolig dårligt
- (2) **man** burde sætte nogle tiltag i værk for at # brande dialekterne lidt bedre
- (3) han har siddet i en jobmæssig god position hvis **man** skal snakke om positioner²

Pronominet *man* er udviklet fra substantivet *man(d)* og har været anvendt med generisk betydning siden de tidligste gammeldanske tekster, dvs. fra 1100-tallet (Brøndum-Nielsen 1965: V 467-469; Dahlerup et al. 1932: 13 862). *Man* anvendes kun sjældent med andet end generisk reference; i visse kontekster kan det dog anvendes med 1.- eller 2.-persons betydning, dvs. med **specifik** reference til taler eller tilhører i kommunikations-situationen (jf. Dahlerup et al. 1932: 13 865-866):

- (4) hvad har jeg været # ja der i midten af tresserne har **man** været en fem seks år ikke

Derudover kan *man* anvendes med reference til en specifik 3. person hvis identitet er ukendt for taleren:

- (5) nej # nej men det kunne godt ligne sådan en øh # væggen revet ned og så har **man** lagt sådan en enten en metalbjælke op eller et eller andet

Også pronominerne *en*, *den*, *de* og *vi* har i århundreder været anvendt med generisk reference i dansk (Brøndum-Nielsen 1965: V 413-417³; Pedersen & Nyberg 1984: 61-63):

2. Her og i det følgende citeres, medmindre andet angives, fra Lanchart-projektets korpus (jf. afsnit 2). Tegnet # angiver en pause i talen.

3. Brøndum-Nielsen omtaler kun en generisk (indefinit) anvendelse af pronominet *en*.

- (6) **jen** ka aalti foet mæ ham lisom **den** vil
 (7) **en** har ett Fred længer end si Nabo vil
 (8) Lissom **di** rober i Skoui fo **di** Svarr⁴
 (9) da var der jo ingen, der kunne være bekendt at rende og danse med én en hel aften – en hel nat, som **de** gør nu
 (10) Men det var itte latinske bogstaver... Det var jo, hvad **vi** kaldte dansk (dvs. gotiske bogstaver)⁵

Pronominerne *en*, *den*, *de* og *vi* er som generiske pronominer i nyere dansk først og fremmest frekvente i de traditionelle dialekter idet pronomet *man* ikke anvendes i andre varieteter af dansk end standarddansk og sjællandske dialekter (Brøndum-Nielsen 1965: V 469; Dahlerup et al. 1932: 13 862). I det jyske dialektområde anvendes først og fremmest *en* og *den* som generiske pronominer, i det fynske dialektområde *de* og *vi* (Pedersen & Nyberg 1984: 61). Pronomet *en* er dog også væsentligt i forhold til beskrivelsen af standarddansk grammatik idet *man* er syntaktisk begrænset og ikke kan anvendes i andre funktioner end som subjekt. I andre funktioner, fx som objekt, i præpositionsforbindelser eller som adled i nominalhypotagmer, anvendes i stedet pronomet *en* – i sidstnævnte tilfælde i genitivformen *ens* (Hansen 1967: II 143; Dahlerup et al. 1932: 13 862):

- (9) der er ikke mange der husker **én** når man bliver gammel
 (10) hvad man ikke kan huske må **ens** kone huske for **én**⁶

Pronomet *du* kan i nudansk også anvendes med en reference der på det deskriptive plan rækker ud over meddelelsens adressat:

- (11) hvis man ikke bruger kondomet rigtigt så kan **du** få børn af det men **du** kan også få aids af det ikke
 (12) vi oplever og udvikler os jo vildt forskelligt ikke og der dukker jo noget op nogle gange fra barndommen eller fra tidligere som **du** skal have sorteret i ikke eller helst have sorteret i ikke hh det er skægt synes jeg sådan noget

4. Denne og de to ovenstående eksempelsætninger stammer fra Jysk Ordbog.

5. Denne og den ovenstående eksempelsætning stammer fra Pedersen & Nyberg 1984: 55 og 59.

6. De to eksempelsætninger stammer fra Hansen 1967: II 143-144.

*Du'*et i (11) og (12) henviser således ikke specifikt til tilhøreren, men til en generaliseret person idet det ikke er specifikke situationer der beskrives, men generelle "lovmæssigheder" som ifølge taleren i lige så høj grad gælder for alle andre personer som for tilhøreren.

Det er omdiskuteret hvorvidt denne generiske anvendelse af 2. persons-pronominet er ny i dansk. Således mener Carsten Elbro og Erik Hansen at denne "direkte appellerende" anvendelse i flere hundrede år har kunnet iagttages hos "prædikanter, moralister og talere" (Elbro & Hansen 1993), og Jarvad (1999: 223) henviser til et Holberg-citat anført i ODS som belæg for betydningen "i henvendelser, der kun tilsyneladende er rettede til en enkelt person":

"Mand skulle tænke, her boede en hob riige Folk i denne Bye, thi gaar **du** (ɔ: "man") paa Gaden, saa kand **du** ej komme frem for Heste, Vogne og spraglede Laqvejer." (Dahlerup et al. 1921: 3 1068)

Endvidere skriver Mikkelsen i sin behandling af **ubestemte henvisningsord**:

"I denne betydning [om en enkelt i almindelighed] kan *man* ofte ombyttes med *jeg*, *du* eller *vi*, f. eks. *Vil jeg* (eller *du*) *være herre, må jeg* (eller *du*) *være tjener*. ...og kan af og til også skifte med et af disse ord, f. eks. *Vil du have et stykke flæsk, vil du have Smør, vil du have Ost, Gryn, Brænde, saa kan man ikke veje det op med Penge* (Holberg). Naar man har en god samvittighed og gaar i sit lovlige Kald, saa kan saadant Noget ikke anfægte os (fru Gyllembourg)." (Mikkelsen 1975[1911]: 206)

Derimod angives det i Den Danske Ordbog at *du* anvendt med henvisning til "en ikke nærmere specificeret person i almindelighed" først kan dokumenteres fra 1973 (Hjorth & Kristensen 2003: I 712), og den generiske anvendelse af *du* omtales da heller ikke i de øvrige danske referencegrammatikker.

De ovenstående citater viser efter min vurdering at *du* allerede før sidste del af det 20. århundrede har kunnet anvendes med en generaliseret

reference; her kan også jævnføres med *du*'et i Jeppe Aakjærs "Jens Vejmand" fra begyndelsen af forrige århundrede:

"Og vaagner **du** en Morgen i allerførste Gry...Og ager **du** til Staden bag Bondens fede Spand...Og vender **du** tilbage i Byger og i Blæst..."

I dette såvel som i de to ovenstående citater refererer *du*-subjekterne således ikke til den specifikke adressat (som identificeres deiktisk ud fra kommunikationssituationen), men til enhver der befinder sig i den beskrevne situation. Hvis DDO's datering skal stå til troende, må der altså med "en ikke nærmere specificeret person i almindelighed" henvises til en endnu mindre specificeret, dvs. "mere generisk" reference end den der ses i de tidlige citater. En oplagt kandidat hertil vil være den anvendelse hvor *du* på det deskriptive plan **ikke** inkluderer 2. personen, dvs. hvor de begivenheder eller situationer der generaliseres over, ikke kan forventes at være del af adressatens faktiske eller forestillede erfaringsverden i fortid, nutid eller fremtid. Denne anvendelse af *du* er, som jeg senere vil vende tilbage til, relativt hyppig i nudansk:

- (13) men man kan også gøre det at man hiver nogle # hvide blodlegemer ud af patienten og putter ind i en øh en kultur og så dyrker det op # fordi inde i de hvide blodlegemer hvis man er smittet der findes virussen fordi de lever kun i en bestemt slags hvide blodlegemer # i og med at **du** dyrker dem så vil der blive frigivet noget virus # til den til det medie det ligger i og så kan man så måle det og få det opkoncentreret så man kan måle om patienten # har det virus i sig
- (14) og dengang skulle man ikke nødvendigvis have studentereksamen for at komme ind på seminariet **du** kunne faktisk komme med med # der fra tredje real

I begge de to ovenstående excerpter er det klart at referenten for *du* ikke på det deskriptive plan inkluderer adressaten, da taleren rent faktisk generaliserer over erfaringer som tilhøreren må forventes **ikke** at dele – i (13) vedrørende processer taleren udfører i sit arbejde, og i (14) om talerens uddannelsesvalg (taleren er her væsentligt ældre end tilhøreren). På samme måde som i forbindelse med pronominet *man*,

jf. (2) og (3), er der altså ikke tale om en generalisering over 2. person, men snarere over 1. og/eller 3. person. I begge excerpter veksles der i øvrigt, ligesom i (11), mellem *man* og *du* hvilket må siges at understøtte den analyse at der i begge tilfælde er tale om generisk reference. Denne vekslen mellem *du* og *man* er meget almindelig i kontekster hvori *du* anvendes med generisk reference, ligesom det er almindeligt (i øvrigt også i forbindelse med *man*) at det generiske pronomens reference forskyder sig inden for selv meget korte tekstpassager fra en mere inklusiv reference (dvs. dækkende over en stor gruppe af mennesker, eventuelt almenmenneskelig reference) til en mindre inklusiv eller omvendt.⁷

Jeg vil ikke i denne artikel gå nærmere ind i spørgsmålet om **hvornår** dansktalende er begyndt at anvende pronominet *du* også i situationer hvor referencen på det deskriptive plan ikke inkluderer 2. personen. Dette skyldes at tidspunktet for denne innovation under alle omstændigheder ligger **før** det datamateriale som den undersøgelse der beskrives i denne artikel, analyserer, nemlig dansk talesprog fra midten af 1980'erne og til i dag. I artiklen anvendes termen "generisk pronomener" bredt til at dække et pronomener som **anvendes** med generaliseret reference som beskrevet ovenfor, dvs. såvel den generaliserede 2. person som generaliseringer over 1. og/eller 3. person. I artiklen anlægges endvidere et strengt **sprogbrugsanalytisk** (og korpuslingvistisk) perspektiv på grammatikken, så med "generisk pronomener" menes der et pronomener som ud fra en analyse af konteksten må betragtes som henvisende til en generaliseret person.

Hvor der som beskrevet ovenfor hersker en vis uenighed om oprindelstidspunktet for generisk *du*, synes der til gengæld at være enighed om at **frekvensen** i anvendelsen af generisk *du* er steget voldsomt fra omkring 1970. En udbredt tolkning af denne ændring er at den skyldes påvirkning fra engelsk hvor 2. persons-pronomener *you* har kunnet anvendes med generisk betydning i århundreder (Bjerrum 1995, Elbro & Hansen 1993, Jarvad 1999: 223, Sørensen 1973: 68, Tøgeby 1985). Elbro & Hansen foreslår endvidere at tendensen skal ses i relation til ungdomsoprørets opgør med autoritær, monologisk og manipulerende kommunikation.

7. Sidstnævnte fænomen bemærkes også af Mikkelsen (1975 [1911]: 307).

Hvorom alting er, så synes der at være tale om en nyere og måske igangværende forandring i **brugen** af pronominer med generisk reference som medfører at pronominet *du* breder sig ind i pronominet *man*'s hidtidige anvendelsesområde: *du* anvendes i stigende grad i kontekster hvor der i konservativ sprogbrug ville have været anvendt *man*. Fænomenet har dog indtil nu ikke været genstand for egentligt empiriske undersøgelser, så dets oprindelse og omfang er langt fra klarlagt.

2. Lanchart-projektet

De foreløbige resultater vedrørende anvendelsen af generisk *du* i nudansk der fremlægges i denne artikel, stammer fra en af delundersøgelserne i Lanchart-projektet (LANguage CHange in Real Time), der udføres på Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier (<http://dgcss.hum.ku.dk/>). Projektet omhandler det danske sprogs udvikling i det 20. århundrede set ud fra en primært sociolingvistisk synsvinkel – med særligt henblik på udvikling og afprøvning af sprogforandringsteori. Lanchart-projektet gentager et antal tidligere studier af dansk talesprog som er foretaget for 20-30 år siden i områderne Vinderup, Odder, Vissenbjerg, Næstved, Køge og København. Vi lokaliserer her et stort udvalg af de oprindelige informanter og optager dem i sociolingvistiske interview og gruppesamtaler, dvs. omtrent på samme måde som i de gamle studier. Da disse informanter i sagens natur ikke er helt unge, rekrutterer vi for at få den unge generation med også et antal nye informanter, udvalgt så sammensætningen svarer til sammensætningen af de ældre informanter mht. køn og socialklasse⁸.

Til forskel fra langt de fleste andre undersøgelser af talesprog gør dette design det muligt at undersøge sprogforandring i **virkelig tid** (*real time*), dvs. undersøge om der kan påvises forskelle i sprogbrugen mellem to optagelser af de samme informanter med en årrækkes mellemrum – eller mellem forskellige informanter af samme aldersgruppe på to forskellige tidspunkter. Designet gør det samtidigt muligt at teste de

8. Der arbejdes i projektet med to socialklasser, arbejderklasse (AK) og middelklasse (MK). Klassehørsforholdet bestemmes ud fra kriterierne jobkategori, arbejdsmæssig position og uddannelsesbaggrund.

forudsigelser om sprogforandring som er fremkommet ud fra undersøgelser i **tilsyneladende tid** (*apparent time*), dvs. undersøgelsesdesign hvor forskelle i sprogbrugen mellem unge og ældre informanter på et givent tidspunkt ses som udtryk for ændringer over tid ud fra antagelsen om at udviklingen i et individs sprog stopper eller stagnerer i ungdomsårene. Sidstnævnte design er langt det hyppigste i sociolingvистiske undersøgelser af sprogforandringsprocesser.

I Lanchart-undersøgelsen som helhed inddrages ud over grammatik også fonetiske og interaktionsmæssige aspekter af sprogbrugen, og der inddrages naturligvis også andre grammatiske fænomener end pronominer med generisk betydning; men denne artikel vil udelukkende fokusere på sidstnævnte fænomen. Da vi langt fra har optaget og udskrevet alle vores talesprogsdata, baserer denne artikel sig i øvrigt kun på data fra tre af Lancharts delprojekter: Odder, Næstved og København. Helt præcis baserer beskrivelsen sig på den sprogbrug der kan iagttages hos 3 gange 24 informanter fra Odder, Næstved og København, hver optaget to gange med ca. 20 års mellemrum i 1986-88 og i 2005-2006. De var ved første optagelse i alderen 25-45 år, og ved de nye optagelser altså i alderen 45-65 år. Tabellen nedenfor afbilder fordelingen af informanter i forhold til variablene lokalitet, køn og socialklasse:

	Odder		Næstved		København	
	Arbejderklasse (AK)	Middelklasse (MK)	AK	MK	AK	MK
Mænd	6	6	6 ⁹	6	6	6
Kvinder	6	6 ¹⁰	6 ¹¹	6	6	6

3. Variablen “pronomen med generisk reference”

Som beskrevet i indledningen har variabelen “pronomen med generisk reference” i nyere dansk varianterne *du* og *man* samt, i hvert fald i

9. Tre af informanterne er suppleringsinformanter i forhold til den gamle undersøgelse (idet det ikke har været muligt at finde tilstrækkeligt mange mandlige informanter fra denne socialklasse i 1986/87-undersøgelsen). Det vil sig at disse tre informanter kun er optaget én gang, i 2005/06.

10. En af informanterne er suppleringsinformant, dvs. hun er kun optaget én gang, i 2005/06.

11. To af informanterne er suppleringsinformanter, dvs. de er kun optaget én gang, i 2005/06.

visse varieteter af dansk, *en*, *den*, *de* og *vi*, og for en udtømmende beskrivelse af variabelens udvikling i sprogbrugen bør **alle** forekomster af disse varianter naturligvis medtages. Af praktiske hensyn (som primært bundet i at Lanchart-korpusset endnu ikke i sin helhed er tagget med oplysninger om ordklasse) er imidlertid kun pronominerne *man* og *du* inddraget i den undersøgelse der præsenteres i denne artikel. De øvrige pronominer spiller da også efter alt at dømme en meget beskedent rolle i det talesprog som undersøgelsen omhandler,¹² bortset fra i kontekster hvor pronominet ikke fungerer som subjekt, idet *en* som tidligere nævnt her supplerer *man*. Af hensyn til det sidstnævnte er kun de pronominer der **fungerer som subjekt**, inddraget i undersøgelsen. Jeg vil senere, i afsnit 3.3, vende tilbage til hvorfor jeg mener at det er rimeligt at betragte *du* og *man* som varianter af én variabel.

Angiveligt er hyppigheden af generisk *du* forøget i de seneste årtier, og jeg har derfor haft to overordnede hypoteser om sprogbrugen i de to sæt af optagelser:

1. *du/man*-forholdet ændrer sig fra den første til den anden optagelse af informanterne på den måde at *du* vinder frem på bekostning af *man*.
2. Andelen af *du* er størst i Næstved- og København-dataene. Denne antagelse beror på at sproglige nydannelser ifølge en af Lanchart-projektets overordnede hypoteser om nyere sprogforandringer i dansk (standardiseringsmodellen) spredes sig **fra** det normmæssige centrum, Københavnsområdet, ud i det øvrige sprogsamfund, og at Næstved sandsynligvis er tættere knyttet til dette centrum end Odder. (Endvidere ville jeg forvente at andelen af *du* er størst i de yngre informanternes sprogbrug, men denne hypotese kan naturligvis hverken be- eller afkræftes i denne del af undersøgelsen, som jo kun inddrager én generation af informanter.)

Ud over de ikke-sproglige faktorer som giver sig selv ud fra undersøgelsens design (lokalitet, køn og socialklasse), undersøges to **funk-**

12. Der findes således i Odder- og Næstved-materialet ikke en eneste forekomst af generisk *en* eller *den* med subjektsfunktion (København-materialet er endnu ikke undersøgt på dette område).

tionelle faktorerers indflydelse på valget mellem *du* og *man* som generisk pronomen: **reference** og **sætningstype** (mere præcist om pronominet forekommer i en betingelsessætning eller ej). Disse faktorer vil blive beskrevet i de følgende afsnit hvorefter jeg i artiklens sidste del vil vende tilbage til spørgsmålet om udviklingen i anvendelsen af generisk *du* mellem første og anden optagelse, og dermed om resultaterne be- eller afkræfter de to ovennævnte hypoteser.

3.1. Funktionelle faktorer: Reference

Faktoren "reference" vedrører, som navnet mere end antyder, hvilken type af generisk reference der er tale om. Med reference menes der i denne sammenhæng deskriptiv reference, dvs. den ekstension der impliceres i pronominet konkrete anvendelseskontekst. Der er altså tale om (en del af) den pragmatisk betingede betydning af pronominet som denne kan bestemmes ud fra konteksten. Denne faktor er inddraget ud fra hypotesen om at *du* også i den generiske anvendelse beholder en del af "2. persons-betydningen" og derfor dispræfereres i situationer hvor den specifikke adressat ikke er inkluderet i referencen. Togeby foreslår således at der eksisterer den betydningsnuance mellem generisk anvendt *du* og *man* at taleren i forbindelse med *du* ikke nødvendigvis er "indbefattet i ordets betydning", men at tilhøreren er.¹³ Omvendt kan *man* ifølge Togeby kun anvendes hvis taleren er indbefattet i referencen (Togeby 1985). For at undersøge denne hypotese er alle forekomster af generisk *du* og *man* henført til fire kategorier efter den type af reference som pronominet, set ud fra konteksten, implicerer:

I den første type af anvendelse refereres til alle mennesker eller en gruppe af mennesker der inkluderer **såvel taler som adressat**:

- (15) du kender godt det # at hvis **man** er glad for den [sine børns lærer] **man** har # så er **man** altid ked af at de skal skifte
- (16) **man** skulle tro det ville blive værre med alderen men det gør det faktisk ikke

13. Samme synspunkt ses hos Kitagawa & Lehrer (1990: 742): "Impersonal use of a personal pronoun cannot exclude in its reference what its normal (deictic) use would signify (e.g., the addressee cannot be excluded from the reference of impersonal *you* by a phrase such as 'I don't mean you personally')."

I den anden type anvendelse inkluderer referencen **taler, men ikke adressat**. Dette er den hyppigste anvendelse af generiske pronominer i korpusset (jf. også med (13) og (14)):

- (17) vi havde jo det var da et skønt altså når jeg tænker tilbage det var da så meget legede **man** jo med # der var så bare et større aldersspredning # men vi mødtes da om aftenen om sommeren og spillede rundbold og sådan noget så jeg har da helt sikkert gode minder fra Bovlstrup indtil **man** kom i syvende klasse
- (18) vi har jo en en stor hal derude med de forskellige sportsaktiviteter og der er selvfølgelig mange andre aktiviteter **man** kan gå til

I den tredje, relativt sjældent forekommende type anvendelse er **adressat, men ikke taler** inkluderet i referencen (der er her altovervejende tale om pronominer der forekommer i spørgsmål):

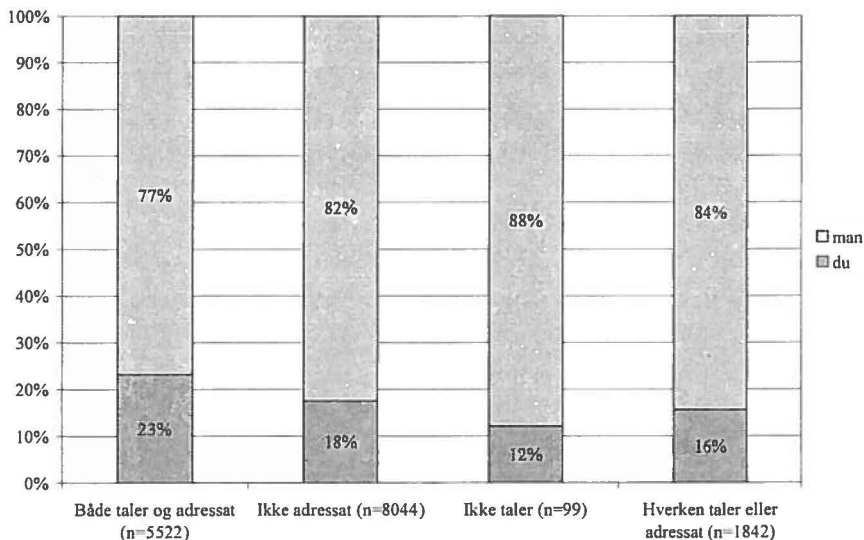
- (19) [informanten og feltarbejderen taler om informantens arbejde som kunderådgiver i en bank]
 A skriver **man** under på en tavshedspligt # eller
 B nej
 A er den bare øh er det bare
 B jamen jeg tror det er en del af gud jamen jeg har da så godt har jeg da ikke læst min ansættelsesaf aftale ha men ha
- (20) A hh men du sagde du gik i skole i Saksild # til at starte med
 B ja # ja
 A og # var det så efter syvende klasse **man** skulle ind til Odder eller
 B ja efter syvende klasse kom man til Odder
 A mm
 B øh vi fortsat – vi var sådan en stor klasse så vi fortsatte i samme altså den med de samme elever tiende der blev man så sat sammen med nogen andre # så og så tog jeg så tiende der også

Endelig er der den anvendelse hvor referencen inkluderer **hverken taler eller adressat**:

- (21) og jeg kørte på et toholdsskift og han var inde ved militæret og vi så aldrig hinanden der var næsten som at være som hvis **man** er sømandsenke det vil det altså det er vel det samme

- (22) nej # nej men det kunne godt ligne sådan en øh # væggen revet ned og så har **man** lagt sådan e:n enten en metalbjælke op eller et eller andet
- (23) men er der ikke nogen steder man er **man** er begyndt at lave parkometer og sådan noget

Resultaterne med hensyn til referencens indflydelse på valget af pronomen afbildes i nedenstående diagram. Her er kun medregnet de informanter som rent faktisk anvender *du* med generisk betydning i optagelserne, idet "valget" af pronomen hos informanter som kategorisk (dvs. udelukkende) anvender *man* som generisk pronomen, nødvendigvis ikke kan influeres af pronomens reference (ingen af informanterne anvender kategorisk *du* som generisk pronomen).¹⁴

Det ses umiddelbart af diagrammet at faktoren "reference" har en væsentlig indflydelse på valget af pronomen, og en χ^2 -prøve for uafhængighed viser da også at der er signifikant forskel på fordelingen af *du/man* i de forskellige reference-kategorier ($\chi^2=86,40$; 3 frihedsgrader; $p<0,01$).

14. I de gamle optagelser fra Odder er 5 informanter kategoriske *man*-brugere, i de nye optagelser 4. I de gamle optagelser fra Næstved er 2 informanter kategoriske, i de nye 1. I København er tallene liggeledes henholdsvis 2 og 1.

Resultatet bekræfter hypotesen om at *du* dispræfereres når den specifikke adressat (dvs. samtalepartneren) ikke er inkluderet i den deskriptive reference, idet kategorien “taler, men ikke adressat” har en lavere andel af *du* end kategorien “både taler og adressat” ($\chi^2=63,02$; 1 frihedsgrad; $p<0,01$). Det er dog også tydeligt at det ikke frembyder noget større problem for talerne at anvende *du* også i situationer hvor adressaten **ikke** er inkluderet i referencen, idet *du* i næsten halvdelen af de tilfælde hvor det anvendes med generisk reference i korpuset, har referencetyperen “taler, men ikke adressat”. Valget af *du* versus *man* kan således (i modsætning til hvad Togeby og Kitagawa & Lehrer antager) langt fra siges at blive afgjort af om adressaten på det deskriptive plan er inkluderet i referencen eller ej – i hvert fald ikke for informanterne set som samlet gruppe.

Resultaterne viser også at *du* relativt sjældent anvendes når referencen **hverken** inkluderer taler eller adressat. Forekomsterne i denne kategori kan opdeles i to undertyper hvoraf den ene udgøres af hvad der tilsyneladende er en helt speciel anvendelse af *man*: Her refereres til en person eller gruppe af personer som godt kan være specifik, men hvis identitet er **ukendt** for taleren (jf. eksemplerne 22 og 23). Det kan i høj grad diskuteres om referencen i denne anvendelse overhovedet er generisk, der er snarere tale om egentlig ubestemt reference; men under alle omstændigheder synes *du* ikke at have erhvervet denne betydningsmulighed. I den anden undertype af forekomster er referencen derimod entydigt generisk; der henvises blot til en (ikke nærmere specificeret) gruppe af mennesker som taleren og adressaten ikke er del af (jf. eksempelsætning 21 ovenfor). Her kan *du* anvendes:

- (24) [informanten (A) og feltarbejderen (B) taler om det at fastholde sin dialekt]
- A og som jeg siger det er ikke alle der har det sådan fordi # jamen de behøver bare åbne fjernsynet ikke så kommer det jo sprøjtende lige ud i hovedet af dem og så
- B ja
- A sådan er det ikke også
- B ja
- A hh øh # men det er et nok et spørgsmål om ens berøring hh # med omverdenen ikke

B ja ja ja

A og den er jo nok større for hh mit vedkommende end måske nogle af dem jeg taler med i hvert fald her

B ja

A og så er der andre hvor jamen der er f-det overhovedet ikke til diskussion der snakker **du** som **du** gør og de fastholder måske deres sprog og det er fint nok

B ja

A det kan jeg ikke

3.2. Funktionelle faktorer: Sætningstype

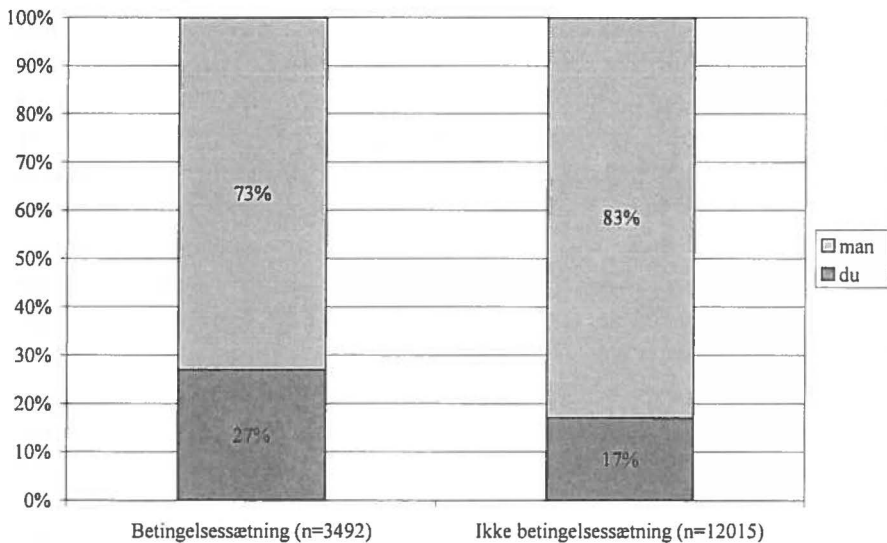
Faktoren sætningstype, dvs. om det generisk anvendte pronomener forekommer i en betingelsessætning eller ej, er inddraget i undersøgelsen med inspiration fra Laberge & Sankoffs undersøgelser vedrørende anvendelsen af *tu/vous* versus *on* som generisk pronomener i canadisk fransk (Laberge & Sankoff 1980). Laberge & Sankoff finder her at betingelsessætninger (*implicative constructions*) favoriserer 2. persons-pronomener frem for det traditionelle generiske pronomener *on*. Dette skyldes at de på grund af deres *hypotetiske natur* "work to diminish the possibility of ambiguity with the second person referent when *tu* (or *vous*) is used" (Laberge & Sankoff 1980: 280). Der er altså ifølge Laberge & Sankoff tale om at betingelsessætninger som kontekst mindsker risikoen for at adressaten i forbindelse med generisk anvendte 2. persons-pronomener misforstår pronomenerets intendede reference.

Betingelsessætninger¹⁵ i dansk (herunder *hvis*-konstruktioner) implikerer, i modsætning til hvad Laberge & Sankoff antager at gælde for franske betingelsessætninger, langt fra i alle tilfælde hypoteticitet; de anvendes ofte til markering af **generalitet** (jf. eksempel 11 og 15). Alligevel mener jeg at det er oplagt at antage at betingelsessætninger også for dansk grammatiks vedkommende er en favoriserende kontekst for generisk anvendelse af 2. persons-pronomener (frem for *man*). Dette skyldes at en betingelsessætning opretter et mentalt rum i diskursen

15. Jeg definerer her en betingelsessætning som en konstruktion hvor ét sætningsformet element specificerer hypotetiske, generelle eller uvisse omstændigheder som aktualiseringen af et andet sætningsformet element afhænger af. Som betingelseskonjunktioner medregnes blandt andre (visse anvendelser af) *hvis*, *dersom*, *såfremt*, *ifald*, *medmindre*, *bare*, *blot* og *når*.

som adskiller sig fra den hidtidige diskurs i forhold til realitetsværdi eller generaliseringsgrad, og henfører såvel sit eget som matrix-sætningens (følgesætningens¹⁶) indhold til dette non-reale eller generelle mentale rum (jf. Jensen 2005 og under udg.). Herved bliver det mindre oplagt for adressaten at fortolke *du* som refererende specifikt til sig selv, og taleren har dermed større mulighed for at anvende dette pronomen med generisk reference uden at blive misforstået.

Alle generisk anvendte pronominer blev kategoriseret efter om de forekommer i betingelsessætninger (såvel betingelsesledsætninger som deres følgesætninger) eller ej. Resultatet afbildes i nedenstående diagram (kun ikke-kategoriske informanter medregnes, jf. afsnit 3.1):

Resultaterne bekræfter hypotesen om at betingelsessætninger i højere grad end andre kontekster – set under et – disponerer for anvendelse af generisk *du*, idet andelen af *du* i betingelsessætninger er næsten dobbelt så stor som i restgruppen (en χ^2 -test for uafhængighed viser således at andelen af *du* i betingelsessætninger er signifikant højere

16. Følgesætningen beskriver den konsekvens der aktualiseres såfremt den betingelse som betingelsesledsætningen beskriver, tilfredsstilles. Den manifesteres i dansk oftest af den umiddelbare matrix-sætning til en betingelsesledsætning.

end i restgruppen: $\chi^2=173,02$; 1 frihedsgrad; $p<0,01$). Det kan i øvrigt bemærkes at betingelsessætninger er en meget hyppig kontekst for generiske pronominer generelt, idet næsten $\frac{1}{4}$ af alle generiske pronominer i korpusset forekommer i betingelsessætninger.

3.3. *Betydningen af generisk du*

En betingelse for at betragte en mængde af sproglige former som udtryk for en sociolingvistisk variabel er at formerne kan anses for at være **semantisk ækvivalente** (jf. fx Milroy & Gordon 2003: 185). Hermed støder man ofte på problemer i forbindelse med grammatiske variable idet varianterne her sjældent er fuldstændig semantisk ækvivalente. Det gælder også for variabelen "generisk pronomen" i dansk da det sandsynligvis i mange tilfælde har en betydning i samtalsituationen om taleren vælger *du* eller *man*. Dette aspekt er endnu ikke inddraget i den kvantitative undersøgelse, og den subtile betydningsforskel er da efter min vurdering heller **ikke** relateret til pronomинets **reference på det deskriptive plan** (dvs. det "betydningsniveau" som variabelen defineres ud fra). Som dokumenteret i afsnit 3.1. anvendes *du* i nudansk såvel i kontekster hvor referencen på det deskriptive plan inkluderer den specifikke tilhører, som i kontekster hvor kun taleren eller hverken taler eller tilhører er inkluderet. Endvidere kan det iagttages at der ofte i beskrivelsen af de samme sagsforhold veksles mellem pronominerne *du* og *man* (jf. eksempel 11, 13 og 14). *Du* har altså mulighed for at optræde med samme typer af reference som *man* i sidstnævnte pronomens non-specifikke anvendelser. *Du* og *man* kan således i det talesprog som er repræsenteret i Lanchart-korpusset, betragtes som havende samme denotative potentiale (i deres generiske anvendelse, vel at mærke; de adskiller sig formentlig i deres potentiale for anvendelse med specifik reference). Jeg mener derfor det kan forsvares at se de to former som semantisk ækvivalente på det referentielle område i deskriptiv forstand og dermed anskue dem som varianter af variabelen "generisk pronomen".

Mens generisk *du* og *man* i nudansk altså kan betragtes som semantisk ækvivalente på det niveau i sætningen der relaterer sig til beskrivelsen af "den virkelige verden", er der sandsynligvis en forskel mellem generisk *du* og *man* på det niveau der relaterer sig til taler og tilhørers positionering og perspektiv i forhold til de omhandlede sagsforhold:

De to pronominer positionerer tilhøreren forskelligt i forhold til sagsforholdet. Ved at anvende *du* inviteres tilhøreren til at se de omtalte fænomener "indefra", dvs. fra den generaliserede persons synsvinkel, mens *man* er mere eller mindre neutral på dette område (*man* kan således betragtes som det umarkerede valg).

I og med at de sagsforhold der beskrives, ofte relaterer sig til **talerens** erfaringer, forudsættes med valget af *du* at tilhøreren er i stand til og er villig til at se sagsforholdet fra samme perspektiv som taleren, og herved kan denne handling fungere som en intimitetsmarkør fra talerens side.¹⁷ Men det har sandsynligvis også funktioner i forhold til magtforholdet mellem taler og tilhører i interaktionen, og valget mellem *du* og *man* skal formentlig ses i et bredt "relationsregulerende" perspektiv. Valget af generisk pronomener er således relateret til det komplekse fænomen *discourse stance*, nærmere betegnet til dimensionen *orientering*, hvor valget af *du* frem for *man* signalerer en **modtager-orienteret** synsvinkel (Berman 2004: 107).¹⁸

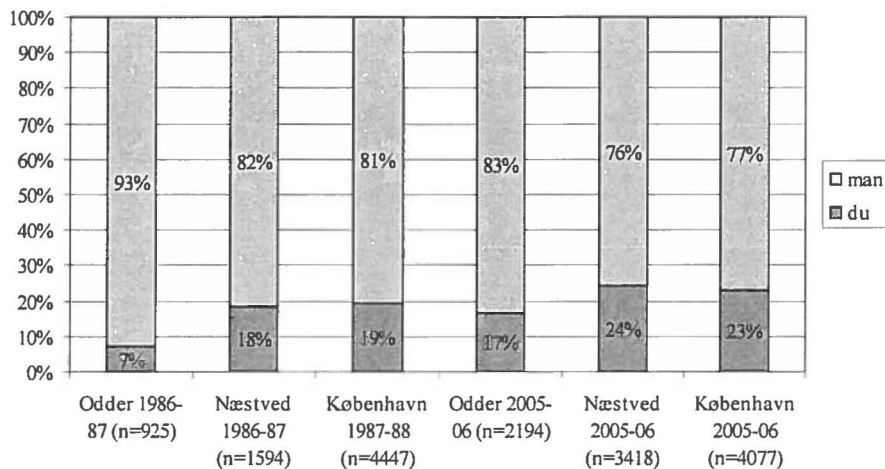
Ovenstående er indtil videre kun en hypotese idet det endnu ikke er undersøgt systematisk, men perspektivet vil blive inddraget i næste fase af undersøgelsen hvor anvendelsen af generiske pronomener vil blive analyseret i relation til kategorier af *diskursive kontekster*. Her vil det generiske *du's* eventuelle associeringer eller dissocieringer med bestemte samtalegenrer, makrosproghandlinger eller interaktionsstrukturer muligvis kunne understøtte hypotesen om at *du* er knyttet til en modtagerorienteret synsvinkel, mens *man* er mere eller mindre neutral.

17. Kitagawa & Lehrer er inde på dette mht. det engelske *you*: "A sense of informal camaraderie is often present with the use of impersonal *you* precisely because the speaker assigns a major 'actor' role to the addressee. In doing so, s/he is letting the hearer into the speaker's world view, implying that the hearer also shares the same perspective." (Kitagawa & Lehrer 1990: 752)

18. Berman definerer modtager-orientering således: "A *recipient orientation* is communicatively motivated; it takes into account, or at least appears to be addressing, the hearer-reader quite directly, as in expressions like *you know*, or the use of 2nd person pronouns with generic reference, like Dutch singular *je*, Hebrew masculine *ata*, Spanish *tú* 'arbitrario'" (Berman 2004: 107). Recipient-orientering står i modsætning til afsender- og tekst-orientering.

4. Udviklingen i anvendelsen af generisk *du*

Når der ses på forekomsten af pronominer med generisk betydning hos alle informanter uafhængigt af køn og socialklasse, viser resultaterne tydeligt **en stigning i andelen af *du* fra første til anden optagelse** af informanterne, uanset om de kommer fra Odder, Næstved eller København. Stigningen er størst hos Odder-informanterne og mindst hos københavnernes:

Som diagrammet ovenfor viser, stiger andelen af *du* hos Odder-informanterne fra 7% af pronominerne med generisk betydning i de gamle optagelser til 17% i de nye optagelser – vel at mærke hos de samme informanter (at antallet af pronominer med generisk betydning i det hele taget er betydeligt højere i de nye end i de gamle optagelser, skyldes primært at de nye optagelser er væsentligt længere end de gamle). Hos Næstved-informanterne stiger andelen af *du* fra 18% i de gamle optagelser til 24% i de nye optagelser, og hos København-informanterne fra 19 til 23%. Forskellen er i alle tilfælde statistisk signifikant (χ^2 er henholdsvis 50,12; 21,37 og 14,86; 1 frihedsgrad; $p < 0,01$). Herved bekræftes hypotesen om at sprogbrugen i løbet af den pågældende periode har forandret sig på den måde at *du* vinder frem på bekostning af *man*.

Resultaterne viser også at andelen af *du* er højere hos Næstved- og København-informanterne end hos Odder-informanterne, specielt i de gamle, men også i de nye optagelser (alle forskelle er statistisk signi-

fikante: χ^2 er henholdsvis 61,50 og 46,24 for Odder vs. Næstved og 81,71 og 33,04 for Odder vs. København; 1 frihedsgrad; $p < 0,01$). Der er derimod ingen signifikant forskel mellem Næstved- og København-informanterne, hverken i de nye eller i de gamle optagelser. Dette er foreneligt med hypotesen om at forandringen har sit udgangspunkt i København – hvis man antager at udviklingen i Næstved allerede ved de første optagelser mere eller mindre har indhentet København.

Den ovenfor beskrevne udvikling gælder informanterne på de tre lokaliteter set som samlede grupper; hvis man i stedet ser på de grupper informanterne kan inddeles i på basis af variablene køn og socialklasse, viser der sig forskelle mellem de forskellige grupper mht. udviklingen i anvendelsen af det generiske *du*. Pladsen tillader ikke at komme nærmere ind på dette interessante sociolingvistiske aspekt i denne artikel, og jeg skal blot her blot fremhæve det meget påfaldende fænomen at mens der hos Odder-informanterne i alle grupper ses samme overordnede tendens, nemlig at andelen af *du* stiger fra første til anden optagelse, så ses der hos Næstved- og København-informanterne kun i nogle undergrupper en stigning, mens andelen i andre undergrupper er stabil eller ligefrem falder fra første til anden optagelse.

Resultaterne tyder altså **ikke** på at *du* er ved at udkonkurrere *man* som generisk pronomen i dansk. De tyder snarere på at anvendelsen af generisk *du* er ved at stabilisere sig – i hvert fald i København og Næstved. Det kunne i givet fald være fordi sprogbrugerne er ved at finde en plads i sproget til det generiske *du*, en niche hvori *du* udfylder særlige funktioner der, som jeg tidligere har foreslået, har at gøre med perspektiv og modulering af relationen mellem taler og adressat (jf. afsnit 3.3).

5. Konklusion

Undersøgelsen har bekræftet formodningen om at der i de seneste årtier har fundet en forandring i dansk talesprog sted: Anvendelsen af generisk *du* er steget betydeligt. Resultaterne er forenelige med hypotesen om at forandringen er startet i københavnsk talesprog. Undersøgelsen har dokumenteret at *du* i nudansk anvendes som et egentligt generisk pronomen med samme anvendelsespotentiale med hensyn til deskriptiv reference som det traditionelle generiske pronomen *man*.

Den stigning i anvendelsen af generisk *du* som kan iagttages i den undersøgte periode, er øjensynligt ikke direkte knyttet til en forandring i 2. persons-pronominets anvendelsespotentiale set ud fra et strukturalistisk synspunkt – i hvert fald kan undersøgelsen ikke påvise en sådan. Pronominet *du* er således repræsenteret i de samme anvendelseskategorier i de første optagelser med informanterne som i de sidste, så hvis der er sket en regrammering af 2. personspronominet i retning af at kunne fungere som egentligt generisk pronomen, er denne sket **før** de første optagelser af informanterne i midten af 1980'erne. Studier af ældre sprogbrug må altså vise om denne anvendelsesmulighed er egentlig ny for dansk grammatik, eller om den blot udnyttes mere i de seneste årtiers danske talesprog.

Jeg mener dog ikke at de ældre eksempler på “generisk” *du* der er anført i litteraturen, og som er gengivet i denne artikel, er generiske i samme forstand som mange af de forekomster af *du* der kan iagttages i nudansk talesprog. Dette skyldes at der savnes eksempler på anvendelser hvori adressaten på det deskriptive plan ikke er inkluderet i pronominets reference. Der kan således være tale om en gradvis udvidelse af 2. persons-pronominets anvendelsespotentiale startende med anvendelsen i “henvendelser, der kun tilsyneladende er rettede til en enkelt person” som kan iagttages i hvert fald siden 1700-tallet, til det fulde generiske anvendelsespotentiale, som indtil videre først er dokumenteret fra 1970'erne.

Det er ofte blevet fremsført, nærmest som en selvfølgelighed, at stigningen i anvendelsen af generisk *du* skyldes påvirkning fra engelsk. Selvom dette på ingen måde kan udelukkes, mener jeg dog langt fra at sprogkontakt er den eneste forklaringsmulighed. Således anfører Kitagawa & Lehrer (1990: 754) at 2. persons-pronominer ud over i engelsk kan anvendes generisk i så forskellige sprog som fransk, kinesisk, tysk, arabisk, hindi, moderne hebraisk og italiensk, hvor påvirkning fra engelsk i hvert fald ikke i alle tilfælde synes oplagt som forklaring. Endvidere er generisk anvendelse af *du* hyppig i traditionelle nordskandinaviske dialekter (Västerbotten, Norrbotten og alle finlandssvenske dialektområder), hvor generisk *du* kan dokumenteres fra 1700-tallet, dvs. langt før påvirkning fra engelsk er en overbevisende forklaringsmulighed (Westerberg 2004: 49 ff.). Muligheden for at abstrahere fra det umiddelbare, dciktiske

domæne (dvs. adressatens rolleidentitet i samtalebegivenheden) til generelle eller habituelle begivenheder eller situationer (dvs. generisk reference) kan således meget vel være et tværsprogligt potentiale baseret i almenmenneskelige kommunikationsbetingelser der er blevet udnyttet i dansk mere eller mindre uafhængigt af udviklingen i engelsk.

Når denne mulighed i dansk (og tilsyneladende også i andre sprog som fx fransk) tilsyneladende først er blevet udnyttet i kvantitativt nævneværdig grad i de seneste årtier, kan det meget vel skyldes mere overordnede, samfundsbetingede udviklinger i vores måder at interagere sprogligt med hinanden på snarere end, eller i samspil med, påvirkningen fra engelsk. Selvom generisk *du* og *man* set i forhold til deres referentielle potentiale på det deskriptive plan er semantisk ækvivalente, er der således sandsynligvis en betydningsnuance mellem dem. En betydningsnuance som har at gøre med reguleringen af forholdet mellem taler, tilhører og de beskrevne sagsforhold på den måde at *du* i modsætning til *man* signalerer en tilhører-orienteret synsvinkel. Bud på samfundsbetingede udviklinger som kunne sætte skub i anvendelsen af det generiske *du*, kunne derfor være intimiseringen af den offentlige diskurs, en opprioritering af *camaraderie* – dvs. den handling at forudsætte *common ground* mellem taler og tilhører – som udtryk for (positiv) sproglig høflighed (jf. Brown & Levinson 1987: 118 ff.) samt mere generelt en højere grad af **tilhørerorientering** i interaktionen.

Henvisninger

- Berman, R. A. (2004). Introduction: Developing discourse stance in different text types and languages, *Journal of pragmatics* 37: 105-124.
- Bjerrum, M. (1995). Om brugen af *du* i stedet for *man*, *Mål & Mæle*, årgang 18, nr. 3: 12-15.
- Brown, P. & S. C. Levinson (1987 [1978]). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brøndum-Nielsen, J. (1965). *Gammeldansk Grammatik*, Bind V. København: Akademisk Forlag.
- Dahlerup et al. (red.) (1932). *Ordbog over Det Danske Sprog*. København: Nordisk Forlag.
- Elbro, C. & E. Hansen (1993). 68'er klicheer. Når den antiautoritære følsomhed bliver tom sprogform, *Mål & Mæle*, 16. årgang, nr. 1: 7-11.

- Hansen, A. (1967). *Moderne Dansk*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hjorth, E. & K. Kristensen (2003). *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
- Jarvad, P. (1999). *Nye Ord*. København: Gyldendal.
- Jensen, T. J. (2005). *Irrealitetsmarkører i dansk talesprog*. Ph.d.-afhandling antaget ved det Humanistiske Fakultet, KU.
- Jensen, T. J. (under udgivelse). *Betingelse, generalisering og realitet, Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague*.
- Jysk Ordbog*, <http://www.jyskordbog.dk/hjemmesider/index.html>.
- Kitagawa, C. & A. Lehrer (1990). Impersonal uses of personal pronouns, *Journal of Pragmatics* 14: 739-759.
- Laberge, S. & G. Sankoff (1980). Anything You Can Do, i G. Sankoff (red.) *The Social Life of Language*. University of Pennsylvania Press: 271-293.
- Langacker, R. W. (1997). Generics and Habituals, i A. Athanasiadou & R. Dirven (red.) *On Conditionals Again*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company: 191-222.
- Mikkelsen, K. (1975 [1911]). *Dansk Ordføjningslære*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Milroy, L. & M. Gordon (2003). *Sociolinguistics. Method and Interpretation*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Pedersen, K. M. & M. Nyberg (1984). Når bønder fortæller, *Danske Folke-mål* bd. 26. København: Institut for Dansk Dialektforskning: 1-246.
- Sørensen, K. (1973). Engelske lån i dansk, *Dansk Sprognævns skrifter* 8. København: Dansk Sprognævn: 1.147.
- Togebj, O. (1985). Sprogligheder, *Mål & Måle*, 10. årgang, nr. 3: 2-11.
- Westerberg, Anna (2004). *Norsjömålet under 150 år*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.